

Dr. ZAGORKA BRUNSKO

Docent na Fakultetu za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik

DRŽAVA U KONCEPCIJI LIBERALIZMA

UDK 321.01

Pregledni članak

Prihvaćeno: 6.10.1993.

Sažetak

Klasična liberalna teorija nastoji odrediti državu polazeći od privatne egzistencije pojedinca osiguranog vlasništvom. Liberalna država je "noćobdijska država", čija je osnovna svrha bila osiguranje okvira za nesmetano djelovanje slobodno konkurentne privrede.

Za razliku od klasičnog liberalnog, neoliberalni pristup državnu vlast smatra bitnom kao forum koji određuje pravila tržišne konkurencije i njima upravlja, ali i kao forum kojim se popunjavaju praznine i disfunkcije tog istog tržišta kako bi se očuvala konjunktorna stabilnost.

Ključni pojmovi: država, tržište, sloboda, individualizam, (ne)intervencionizam, privatno vlasništvo.

UVOD

Država je u svom povijesnom razvoju neprestano oscilirala između dviju krajnosti: liberalnog shvaćanja svojstvenog ideologiji tržišnog društva i države blagostanja za koju je karakterističan državni intervencionizam.

Liberalni pristup državi izražen je u vrijeme dominacije liberalnog kapitalizma (od kraja osamnaestog stoljeća do posljednje četvrtine devetnaestog stoljeća) te u obliku neoliberalizma (od početka sedamdesetih godina na ovamo). S druge strane, koncept države blagostanja (socijalne države) osobito je došao do izražaja nakon drugog svjetskog rata kada države blagostanja na Zapadu doživljavaju svoju ekspanziju. I taj tip države doživio je u novije vrijeme bitne transformacije: od keynesijanske države, čija je glavna ekonomska uloga bila redistribucija dohotka, do suvremene koja je na sebe preuzela niz neekonomskih funkcija (socijalnu, ekološku,

razvoju i dr.) koje joj je nametnuo dostignuti stupanj razvoja proizvodnih snaga i kao posljedica toga dostignuti stupanj razvoja ljudskih potreba.

U ovom radu pozabavit ćemo se državom u koncepciji liberalizma. Liberalni pritup, premda povremeno osporavan i odbacivan, zadržao je duboke korijene u ekonomskoj teoriji i praktičanom ekonomskom životu. Čak i u jeku najjače državne intervencije pojedini teoretičari zagovarali su povratak ka liberalizmu.

Kao cjelovit teorijski koncept liberalizam se potvrdio kao sinteza filozofskog, ekonomskog i sociološko-politološkog učenja. Za naše razmatranje bitna je ekonomsko-politička komponenta tog učenja.

U ekonomskoj domeni riječ je o teoriji i politici čiji je cilj uklanjanje svih prepreka i ograničenja u ekonomskom životu društva i stvaranje uvjeta za slobodno kretanje robe i kapitala te za nesmetano djelovanje ekonomskih zakona u nacionalnim i međunarodnim razmjerima.

Klasično liberalno shvaćanje poima državu kao "neutralnu" i "ograničenu", čija je osnovna svrha da jamči slobodu pojedinca, čuva zakon i poredak (da pruža odgovarajući institucionalni okvir za nesmetano djelovanje pojedinaca). Ona se što je moguće manje miješa u privredni život društva (intervenira samo u nekim okolnostima, npr. ako je ugroženo privatno vlasništvo). S tim u vezi ona prepušta inicijativu pojedincima, štiti tržište i sl.

U domeni proizvodnje naglasak je na slobodnoj poduzimljivosti individualnih poduzetnika koji slijede vlastiti interes rukovodeći se načelom maksimizacije profita i ostvaruju ga kroz slobodno natjecanje. Time se po mišljenju liberala osiguravala optimalna društvena proizvodnja. U domeni razmjene, cijene dobara i usluga formiraju se na tržištu nesmetanim djelovanjem zakona ponude i potražnje. U tržišnom sustavu odlučujuću ulogu za ostvarenje cilja proizvodnje igra uloga potrošača o kupovini ponuđenih im dobara.

Prema F. Neumannu liberalna država koja je najbolja kad ne intervenira u privredni život ipak nije bila slaba država, kako bi se u prvi tren moglo pomisliti. "Ona je bila toliko jaka...koliko su to zahtijevale politička i socijalna situacija i građanski interesi".¹ Osim toga država je trebala djelovati u suzbijanju udruživanja pojedinaca u monopolističke saveze, jer su oni prema liberalnoj ideologiji bili štetni za slobodnu konkurenciju. Ipak, pravni je sustav ostavljao mogućnost udruživanja pojedinaca u spomenute saveze na temelju slobode ugovora, što će kasnije rezultirati prerastanjem kapitalizma u monopolističku fazu i nastankom ozbiljnih kriznih poremećaja. Ti poremećaji, a posebno velika ekonomska kriza od 1929. do 1933. godine, doveli su u pitanje sam opstanak kapitalizma i označili kraj liberalizma.

1 Franz Neumann: Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 42.

Teoriju i praksu klasičnog liberalizma smijenila je nakon drugog svjetskog rata teorija i ekonomska politika državnog intervencionizma.

Ponovno oživljavanje liberalnih shvaćanja dolazi s neoliberalizmom čiji uspon počinje 1970-ih godina kao odgovor na neuspjehe ekonomske politike vođene pod utjecajem keynesijanstva.

Poput klasičnog liberalizma, neoliberalizam ističe ulogu pojedinca, autonomnost društvenih ustanova i suverenitet prava. Naglašava se uloga tržišta i poduzetništva. Međutim, za razliku od klasičnog liberalizma, koji uči da je najbolja ona država koja ne intervenira, neoliberalizam zastupa tezu o nužnosti povremenih držanih intervencija u obliku provođenja mjera ekonomske politike, čija je svrha očuvanje konjunkturane stabilnosti. Istodobno, neoliberalizam se borio protiv planiranja i kolektivnog vlasništva, tipičnih za socijalizam. Neki autori označili su ga kao "treći put",² različit od kapitalizma i socijalizma, odnosno kao socijalno-tržišnu privredu.

1. KLASIČNA LIBERALNA GLEDIŠTA O DRŽAVI

Začetke ekonomskog liberalizma možemo tražiti još kod fiziokrata u osamnaestom stoljeću. Ova se doktrina razvila kao antiteza prema do tada vladajućem ekonomskom učenju - merkantilizmu i njegovom praktičnom ozbiljenju u obliku colbertizma. Naime, ministar financija Louisa XIV. J. B. Colbert uporno je provodio načela merkantilizma, koja su razradili Thomas Mun i Antonio Serra, prema kojima država ne intervenira u pitanjima novca, čiji priljev i odljev regulira trgovinskom bilancom, ali zato snažno intervenira kad se radi o razvoju brojnih obrta i o podizanju domaće industrije, kako bi se uklonila potreba uvoza strane robe. Naime, trgovački kapital koji se u to doba razvijao tražio je zaštitu i sigurnost u trgovanju te zaštitnu politiku pri uvozu i izvozu robe.

Merkantilizam je bio ideologija jakih nacionalnih država i međunarodnih trgovačkih monopola.

Za razliku od merkantilista, fiziokrati se zalažu za slobodu ekonomskog djelovanja, naročito za slobodnu trgovinu. Sve što društvu treba sastoji se od *laissez-faire la nature et la liberté*. Oni su bili pobornici "prirodnog poretka", budući da u društvu i prirodi vladaju iste "prirodne sile", pa sve što moramo činiti jest spoznati te zakone i prilagoditi im se. Prema osnivaču i najvažnijem predstavniku ove škole F. Quesnay, prirodnom poretku posebno obilježje daje sustav potpuno slobodne konkurencije i trgovine, dok je uplitanje države najozbiljnija smetnja ekonomskom razvoju. Taj zahtjev fiziokrati su najbolje iskazali maksimumom *laissez-faire - lissier-passer* (pustite ljude da rade ono što hoće, pustite

² Vidjeti o tome u A. Milardović: Neoliberalizam - ekonomska doktrina "trećega puta", Pogledi, br. 1/1983.

stvari da teknu same po sebi). Ozbiljenjem te postavke, po mišljenju fiziokrata, postiže se harmonija osobnik i društvenih interesa. Ovo poznato fiziokratsko načelo prihvaća i do u detalje razrađuje Adam Smith, odlučni zagovornik i arhitekt ekonomskog liberalizma. Ključno značenje za proklamiranje liberalnih ideja ima Smithovo kapitalno djelo *Bogatstvo naroda* u kojem on postaje najgorljivijim braniteljem i propagatorom ideja *laissez-fairea*.

Smith zastupa stav da u društvu djeluje "nevidljiva ruka" tržišta, koja uređuje ekonomsku djelatnost pojedinca i njegove privatne interese razmjerno društvenim potrebama i interesima. Upotrijebi li pojedinac što djelotvornije svoj kapital, on ujedno povećava i bogatstvo društva u cjelini. Svakog pojedinca potiču dakle njegovi osobni interesi, radne navike, sklonost za trgovanjem, samoljublje, želja za slobodom, osjećaj pristojnosti i sl., čime on postiže osobnu korist i unapređuje opće dobro. Država i vlast ne treba da se upliću u gospodarske stvari. Tako je Smith postao žestokim protivnikom državnog intervencionizma na čijem je nasljeđu izrasla brojna literatura liberalističkog usmjerenja.

Njegov vjerni učenik bio je Švicarac Simon de Sismondi, koji u početku nastupa kao veliki pobornik slobodne trgovine i nemiješanja države u privredni život, te opisuje *laissez-faire* kao najbolju ekonomsku politiku. Kasnije, u *Novim načelima političke ekonomije* (1819), Sismondi istupa kao oštar kritičar kapitalizma i zaštitnik interesa sitnih robnih proizvođača koji najviše trpe posljedice ekonomskih kriza hiperprodukcije. U takvim slučajevima smatra da je nužna državna intervencija. Međutim, on nije načistu s tim što bi tom intervencijom trebalo učiniti da bi se ostvarili poželjni rezultati.

Kad je riječ o liberalnom pristupu ne možemo zaobići ni poznatog francuskog poduzetnika i političara Jean B. Saya, poznatog po zakonu tržišta koji se svodi na uvjerenje da svaka ponuda stvara vlastitu potražnju u istom monetarnom iznosu i svaka potražnja stvara vlastitu ponudu, pa prema tome, na tržištu ne može doći do opće hiperprodukcije robe nego samo do djelomične, koja je posljedica povremenih poremećaja ponude i potražnje. Say je nastojao dokazati kako mehanizam liberalne kapitalističke privrede pomoću slobodnog tržišta i privatnog vlasništva može ostvariti punu zaposlenost stanovništva i racionalnu upotrebu društvenih proizvodnih snaga. Uplitanje države tu nije potrebno, osim eventualno pri uklanjanju ozbiljnijih poteškoća.

Najznačajniji liberalni mislilac devetnaestog stoljeća John Stuart Mill u svojim *Političkim spisima*, posebno u *Načelima političke ekonomije* pita se "dokle je moguć ili nužan domašaj vladine intervencije u poslovima društva povrh i iznad onih koji joj nužno pripadaju?"³ Protiv vladine intervencije Mill je iznio nekoliko prigovora:

3 Vidjeti o tome detaljnije u J. S. Mill: Izabrani politički spisi, Prvi svezak, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1988.

a) Postoji sfera privatnosti koja mora ostati izvan intervencije javnosti ili drugih pojedinaca. Naime, djelatnosti koje se unutar nje vrše tiču se samo djelatnika, jer on svojim djelovanjem ne zadire u interese drugih.

b) Svako pridavanje novih funkcija vladi povećalo bi njen autoritarni utjecaj i smanjilo njenu djelotvornost.

c) Pojedinci poznaju svoje interese bolje od vlade, pa će se o njima bolje i brinuti.

d) Demokratsko ustrojstvo koje nije podržano demokratskim institucijama u pojedinostima, nego je ograničeno na središnju vladu, ne znači političku slobodu i često rađa upravo suprotni duh, unoseći prema dolje sve do najnižeg stupnja u društvu želju i ambiciju za političkom dominacijom.⁴

Mill se zalaže za načelo neuplitanja, jer su pojedinci najbolji prosuditelji i zastupnici svojih interesa.

Klasično djelo temeljnih postavki liberalizma jest i njegova rasprava *O slobodi*, u kojoj raspravlja o slobodi misli i govora, slobodi pojedinca i njegovu izboru načina života, o nemiješanju države u život pojedinaca i sl. Slobodu Mill poima kao odsutnost prisile bilo od strane drugog pojedinca ili političke vlasti. Mill na kraju konstatira "da pojedinac poznaje svoje interese daleko bolje od države pa će se za njih bolje i brinuti. Država vrijedi onoliko koliko vrijede pojedinci koji je sačinjavaju."⁵ Završne konstrukcijske elemente liberalnog gledišta i ujedno most prema neoliberalizmu treba tražiti u radovima poznatog predstavnika austrijske škole Ludwiga von Misesa. Misesovo djelo *Die Gemeinwirtschaft* (Kolektivna privreda, 1922) najsustavnija je ekonomska, sociološka i politološka obrana liberalizma, odnosno neintervencionizma. U njemu je sadržano nekoliko jasnih teza:

1) Vlasništvo znači privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Iz te temeljne postavke proizlaze sve ostale postavke liberalizma.

2) Ekonomiju treba odvojiti od politike, državu podčiniti ekonomiji i odlučno odbiti svaku državnu "kontrolnu" ekonomije.

3) Težnja za profitom temelji se na privatnom vlasništvu i njegovom uvećavanju i podložna je arbitraži potrošača, dok je osnovna uloga države da zakonima osigura funkcioniranje tog sustava.

4) Prvo pravilo robne proizvodnje je privatno vlasništvo i konkurencija.

5) Ekonomski račun nije moguć bez slobodnog formiranja cijena na tržištu (jer bez toga nije moguće utvrditi ni dobitak ni gubitak).

⁴ Ibid, str. 86.

⁵ Ibid, str. 194.

Iz ove (pete) postavke razvila se Misesova kritika socijalizma kao neracionalnog, jer se u takvom sustavu privređivanja ne mogu tržišno formirati cijene i ekonomski obračuni koji bi imali objektivna mjerila!⁶

Mises je nastavio dugu tradiciju austrijske škole od C. Mengera, B. Bawerka na ovamo, dokazujući nemogućnost djelotvornog privređivanja u uvjetima centralnog planiranja i kolektivnog vlasništva. Tim shvaćanjima kasnije će se prikloniti J. A. Schumpeter i M. Weber. Premda je bio velik protivnik državnog uplitanja u privredne tokove, Mises se zalagao za autoritativni sustav, "jer je za održavanje reda prijeko potreban autoritet države".!⁷

2. DRŽAVA BLAGOSTANJA ILI INTERVENCIONISTIČKA DRŽAVA

Liberalne ideje visoko su kotirale u teoriji, ali i u praksi građanskog društva, sve dok ih nije dovela u pitanje velika ekonomska kriza 1929-1933. godine. Velika kriza pokazala je svu anarhičnost do koje dovodi slobodno djelovanje tržišnih mehanizama. Socijalne posljedice krize bile su katastrofalne, posebno ima li se u vidu enorman broj nezaposlenih osoba!⁸

Nezaposlenost je postala najvažniji ekonomski i socijalni problem, koji se nije mogao riješiti tržišnim mehanizmima koji su u to vrijeme bili blokirani. Jedina organizirana snaga koja je mogla vratiti kapitalizam iz totalnog rastrojstva u stanje ustrojstva i ravnoteže bila je država. Otpočela je faza državnog intervencionizma sa J. M. Keynesom kao najznačajnijim pobornikom tih ideja i Rooseveltovim New Dealom. Osnovni cilj državno-intervencionističkih mjera bio je povećati nivo zaposlenosti putem oživljavanja investicijskog ciklusa, pri čemu je nužno da država postane vodeći investitor. + Prema Keynesovom objašnjenju posljedice investicijskog ciklusa ogleđanju se u tome što investicije povećavaju razinu zaposlenosti, a to se odražava na porastu potrošnje. Porast potrošnje potiče proizvodnju i otvara mogućnost za novi investicijski ciklus. +

Keynesova država poticala je privatno i javno investiranje kao oblike potrošnje, preko kojih je nastojala zaposliti novu radnu snagu i time poticati proizvodnju i potrošnju. Država nije konkurirala privatnoj inicijativi, već ju je dopunjavala. Aktivna uloga države provodila se primjenom porezne politike, politike preraspodjele dohotka, monetarne politike i javnim radovima.

6 Vidjeti detaljnije u Ludwig von Mises: *La bureaucratie*, francuski prijevod, *La Socialisme*, Paris, 1952.

7 Ibidem

8 Prema procjeni Lige naroda, 1932. god. bilo je nezaposleno 25 milijuna radnika. (Podatak se odnosi na 24 zemlje. Nisu uračunani prikriveno nezaposleni poljoprivrednici i članovi njihovih obitelji).

Za intervencionističku državu uobičajen je naziv "država blagostanja". Njezin je osnovni cilj ekonomska efikasnost društva koja se temelji na socijalnoj stabilnosti najširih slojeva stanovništva.⁹ Država blagostanja često se tumači kao "država svih građana". U Keynesovo vrijeme glavna joj je uloga bila da putem preraspodjele i proračuna regulira nejednaku tržišnu podjelu dohotka. Premda djelotvorna u prevladavanju posljedica velike ekonomske krize, ova ekonomska politika pokazala je ozbiljna ograničenja u uvjetima prosperiteta, u kojim uvjetima koncept keynesijanske države nije mogao riješiti novonastale društveno-ekonomske probleme (inflaciju, strukturnu nezaposlenost, opadanje privrednog rasta i sl.).

Keynesijanski recepti nisu se pokazali dovoljno djelotvornima za prevladavanje suvremene strukturne krize 1970-ih godina, kada i keynesijanska paradigma zapada u krizu. U tom periodu dolazi do uspona neoliberalizma.

3. NEOLIBERALNI PRISTUP DRŽAVI

Neoliberalizam predstavlja reviziju u učenju klasičnog liberalizma i adaptaciju doktrine liberalizma na nove uvjete. Temelje neoliberalnog pristupa treba tražiti u shvaćanjima Ludwiga von Misesa, dok su suvremenu razradu dali Friedrich von Hayek, Milton Friedman, Irvin Kristol, George Gilder, George Stigler, Robert Lucas, Thomas Sargent, James Buchanan, Gordon Tullock i dr.

U SAD se umjesto pojma neoliberalizam češće koristi naziv neokonzervativizam, premda nema bitnih razlika između tih pojmova.¹⁰

Uspom neoliberalizma (neokonzervativizama) uslijedio je 1970-ih godina u vrijeme duboke strukturne krize, koja je otpočela u SAD i poprimila svjetske razmjere, a manifestirala se opadanjem privredne aktivnosti, visokom nezaposlenošću i visokom inflacijom (stagflacija). Kapitalizam je zapao u nevolje, ali se u isto vrijeme i socijalizam našao u ne manje teškoj i sveobuhvatnoj krizi.

Uzroke krize neoliberali (neokonzervativci) nalaze u državnointervencionističkoj ekonomskoj politici koja je više decenija pod znakom Keynesa, Roosvelta, New Deala i socijalističkih programa bitno odstupala od liberalnog sustava slobodnog poduzetništva, slobodnog tržišta i nemiješanja države u privredni život.¹¹

9 "O državi blagostanja" vidjeti detaljnije u N. Zrilić: Država blagostanja, Ekonomski fakultet, Rijeka, 1992.

10 Izraz neokonzervativizam u SAD je češći, jer pojam "liberal" tu otprije označava radikalnijeg demokratu ili umjerenog lijevičara. U Europi takva smetnja ne postoji, jer ovdje liberali odavno pripadaju političkom centru ili desnici.

11 Usp. N. Visković: Neokonzervativizam - dominantna građanska ideologija

Razorna politika intervencionizma po neoliberalnom mišljenju sastojala se od:

1. mnoštva oblika planskog, normativnog i drugog uplitanja države u privredu u svrhu redistribucije društvenih dobara i zadovoljenja zahtjeva pojedinih dijelova stanovništva na štetu drugih,
2. velikog rasta državnih socijalnih davanja (socijalne pomoći, zdravstveno i mirovinsko osiguranje, izdaci za školstvo, stanovanje i sl.),
3. golemog rasta državnih službi i birokracije kao posljedice naraslih funkcija države blagostanja, što pada na teret poreznih obveznika.

Izlazak iz krize neoliberali (neokonzervativci) su tražili u demontiranju cjelokupnog mehanizma države blagostanja. Neki od njih idu tako daleko da državu blagostanja poistovjećuju sa socijalizmom (etatizmom). Rješenja koja predlažu su: maksimalno sužavanje uplitanja države u privredne procese (država treba intervenirati samo onoliko koliko je potrebno da štiti institucije kapitalizma), smanjenje svih oblika socijalnih davanja, smanjenje državne administracije, vođenje pažljive monetarno-kreditne politike. Stavlja se naglasak na obnavljanje privatne konkurencije i etike tržišta. Država se treba brinuti za konjunkturu stabilnost, osiguravati uvjete slobodne konkurencije - što je moguće primjenom zakona koji uređuju ponašanje monopola na tržištu i sl. Ona mora postati u isto vrijeme snažnija i ograničenija u svom doseg.

Rodonačelnik i vodeći teoretičar neoliberalizma je nobelovac Friedrich August Hayek, pripadnik čuvene austrijske škole. Njegovi radovi ugrađeni su u same temelje neoliberalizma.¹² Hayek je bio veliki zagovornik političkog liberalizma i tržišnog gospodarstva te zastupnik sveopće deregulacije državnih funkcija. Smatrao je da područje ekonomije treba osloboditi od miješanja države. Po Hayeku državna intervencija je nužna u održavanju stabilnosti novca kontrolom novčanog optjecaja, a potrebna je također u održavanju slobodne konkurencije. S druge strane, privatno vlasništvo, privatna inicijativa i na njima zasnovana slobodna konkurencija jedini mogu osigurati racionalno i uspješno društveno privređivanje.

Svoje ideje o spontanom, samoniklom poretku koji je stvoren endogenim činiteljima, nasuprot onom stvorenom egzogenim činiteljima,

našeg vremena, Socijalizam, br. 6/1986, str. 51.

12 Hayekovi neoliberalistički pogledi došli su do izražaja rano, još 1929. god. u djelu *Geldtheorie und Konjunktur Theorie* (Teorija novca i konjunktura), u kojem se istakao kao monetarni teoretičar i pristaša doktrine neoliberalizma. Nakon toga objavio je brojne knjige koje su kompendij njegovih predavanja održanih na uglednim svjetskim sveučilištima, ali i brojne monografije koje se odnose na prirodu modernog društva i kritiku kolektivizma. Neke od njih posebno su zanimljive za temu koju istražujemo: *Road to serfdom* (Put u ropstvo, 1944), *Individualism and Economic Order* (Individualizam i ekonomski poredak, 1949) *Law, Legislation und Liberty* (Zakon zakonodavstvo i sloboda, tri knjige: 1973, 1978, 1983), *The Fatal Connect; The Errors of Socialism* (Pogubna zamisao: greške socijalizma)

Hayek je izložio u djelu *Zakon, zakonodavstvo i sloboda*. Prvi poredak označio je grčkom riječju kozmos, a drugi pojmom taksis. Primjer za kozmos je tržište s nevidljivom rukom A. Smitha, dok je primjer taksisa administrativno-planski sustav. Za spontanu tržišnu privredu Hayek je preferirao naziv katalaksija pred uobičajenim nazivom gospodarstvo ili ekonomija. Katalaksija je igra u kojoj se uloge pojedinaca određuju dijelom sposobnošću, a dijelom igrom slučaja. U gospodarskoj katalaktičkoj sferi sloboda djelovanja neodvojiva je od nagrada koje se u njoj postižu. Jedino tržište može osigurati slobodu ljudi u ekonomskoj sferi, jer im omogućava da bez ikakvih prepreka djeluju prema svom znanju i umijeću. U slobodnom ekonomskom poretku šanse se pružaju svakome, pa je vanjsko uplitanje u taj poredak, po mišljenju Hayeka, nepravedno. Svaki sustav sa značajnijim kolektivističkim elementima Hayek smatra prvim korakom ka intervencionizmu. Zato on odbija svaku vrstu planiranja i državne intervencije. U tom kontekstu treba spomenuti njegovu obuhvatnu kritiku socijalizma, koja je trajala više od pola stoljeća. Hayekovo je mišljenje da sustav socijalističkog planiranja uništava demokraciju i vladavinu prava te nužno dovodi do totalitarizma. Planovi mogu biti dobri samo ako služe tržišnoj konkurenciji, ali ne protiv nje.

Različiti oblici kolektivism, nastavlja Hayek, razlikuju se od individualizma i liberalizma po tome što nastoje organizirati čitavo društvo i sve resurse kojima ono raspolaže, odbijajući pritom priznati autonomne sfere života u kojima su individualni ciljevi dominantni. Zbog toga su oni totalitarni.¹³

Stanje slobode Hayek je definirao kao stanje u kojem je svakome dopušteno da svoje znanje koristi za ostvarenje vlastitih ciljeva i težnji. To je ostvarivo samo ako je svaki autoritet ograničen načelima koje prihvaća zajednica. Potiranje načela u korist pragmatičnosti dovodi do opasnosti da se slobodno društvo preobrazi u totalitarni sustav.

Hayekovi zaključci su jasni: samo tržišno gospodarstvo omogućuje racionalno ekonomsko odlučivanje.

Od suvremenih liberalnih gledišta o državnoj intervenciji razmotrit ćemo i gledišta glavnih predstavnika monetarizma, škole racionalnih očekivanja, ekonomike ponude i teorije javnog izbora. Ključna pitanja liberalizma o kojima danas raspravljaju suvremeni ekonomisti jesu:

1. kako sačuvati funkcioniranje političkog sustava kao cjeline (opći interesi, javna dobra) a da se pritom ne uguši ekonomska inicijativa i sloboda pojedinaca?
2. kako uspostaviti ekonomsku racionalnost tržišta, a ne prekršiti neke elementarne norme pravednosti i socijalne jednakosti?
3. zašto je važna ekonomska sloboda za ostvarenje političke slobode? Itd.

Rodonačelnik monetarizma nobelovac Milton Friedman u svojoj knjizi *Capitalism and Freedom* dokazuje kako je slobodna razmjenska privreda s

13 O tome je Hayek opširno raspravljao u djelu *The Road to Serfdom*.

privatnim poduzećima jedini oblik organizacije koja poštuje pravo na slobodu pojedinca. Jedino u takvom ekonomskom sustavu mogle bi se koordinirati ekonomske aktivnosti bez sile.¹⁴ On dokazuje da se u modelu gdje postoji razmjena sudionici u razmjeni rukovode vlastitom koristi koja se ostvaruje bez prisile.

Ekonomska sloboda prijeko je potrebna za ostvarenje političke slobode. Osnovni preduvjet ekonomske slobode je organizirana privredna aktivnost preko privatnog poduzetništva koje djeluje na slobodnom tržištu. "Ne poznajem (kaže Friedman) ni jedno društvo koje je u većoj mjeri obilježeno političkim slobodama, a koje nije isto tako prakticiralo nešto usporedivo slobodnom tržištu u organiziranju pretežnog dijela ekonomske aktivnosti".¹⁵ Političku slobodu Friedman definira kao odsutnost prisile koju na jednom čovjeku provode drugi. Očuvanje slobode iziskuje uklanjanje koncentracije moći. Tu je bitna uloga tržišta, jer što je veći raspon aktivnosti koje pokriva tržište, manji je broj tema koje zahtijevaju eksplicitno političko odlučivanje.

Do potrebe za državom dolazi zato što je apsolutna sloboda nemoguća u svijetu nesavršenih ljudi, u kojemu ljudske slobode mogu ponekad doći u sukob, a kada do toga dođe, slobodu jednog čovjeka treba ograničiti da bi se sačuvala sloboda onog drugog. Država je potrebna za očuvanje slobode pojedinaca; ona je instrument njezina ostvarivanja. Njezina osnovna funkcija mora biti očuvanje zakona i poretka, jamčenje valjanosti privatnih ugovora, osiguranje monetarnog okvira, promicanje konkurencije. Država se treba angažirati u aktivnostima protiv tehničkih monopola, odrediti zakonski minimum nadnica ili zakonski maksimum cijena i sl. No djelokrug vlasti, po Friedmanovu mišljenju, mora biti ograničen, jer + "koncentracija moći u rukama političara također je prijetnja slobodi".¹⁶

Bolje je, smatra Friedman, da se vlast provodi na razini općine nego države, jer na taj način dolazi do disperzije vladine moći. U idealnom društvu kakvim ga poima Friedman uloga vlade bila bi dakle da osigura najefikasniji okvir za nesmetano djelovanje pojedinaca.

Raspravljajući o važnim ekonomskim pitanjima kakvo je, primjerice, pitanje stope ekonomskog rasta, on kaže: "Prava stopa rasta je ona koja nastaje iz individualnog odlučivanja, bez obzira kolika je".¹⁷ Kada državna uprava nastoji da od stope ekonomskog rasta napravi državno pitanje, onda se to prije okončava štetom nego uspjehom jer se na kraju svodi na mijesanje u osobni izbor ljudi.

Kao liberal Friedman teško nalazi opravdanje za progresivno oporezivanje kojemu je svrha isključivo preraspodjela dohotka.

14 M. Friedman: Kapitalizam i sloboda, Globus, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

15 Ibid, str. 21.

16 Ibid, str. 13.

17 "Konkurencija ideja" - Razgovor sa M. Friedmanom i J. Tobinom, Pregled, br. 253, 1991, str. 24.

Progresivnim oporezivanjem uzima se od jednih da bi se dalo drugima, što je u izravnom sukobu s individualnom slobodom. Redistributivna uloga keynesijanske države zasjenila je poduzetničke interese. S druge strane, Friedman smatra da je državu poželjno koristiti radi osiguranja stabilnog monetarnog okvira slobodnoj privredi; primarna uloga državne politike treba biti suzbijanje inflacije putem čvrste kontrole novčane mase. Inače, sve ono što se može ostvariti kroz tržište, ne bi trebalo prepuštati državi.

Za ograničavanje državnog uplitanja u privredne tokove zalažu se i Robert Lucas i Thomas Sargent, poznati predstavnici škole racionalnih očekivanja. Oni naglašavaju autonomiju kapitala i vjeruju da je tržište bolji mehanizam od države u službi javnog interesa. Jedna od bitnih postavki teorije racionalnih očekivanja je teorem o neefikasnosti politike. Naime, zbog formiranja racionalnih očekivanja, objašnjavaju oni, nije moguća djelotvorna monetarna ni fiskalna politika. Ljudi nisu puki promatrači zbivanja i ne podliježu zabludama svog pasivnog držanja. Ekonomski subjekti ulažu napore i znatna sredstva da bi prikupili obaviještenja koja su im potrebna da razumno procijene što će se sve s nastalim promjenama dogoditi. Prikupljanjem informacija i stjecanjem znanja oslobađaju se pogrešaka i osposobljavaju za racionalne procjene. Informacije koje stoje na raspolaganju kreatorima državne politike nisu ništa bolje od onih kojima raspolažu pojedinci, pa stvarna odluka o intervenciji ne može imati nikakav nov utjecaj na privatne odluke. Predstavnici racionalnih očekivanja posebnu su pažnju obratili pitanju inflacije i nezaposlenosti. Očekivana inflacija, tvrde oni, ne temelji se na ranijem iskustvu, nego na racionalnim očekivanjima. Budući da raspolažu mnoštvom jeftinih podataka, gospodarski subjekti mogu bez pogreške predvijeti akciju ekonomske politike vlade i uskladiti očekivanu sa stvarnom stopom inflacije, čime se uklanja moment "novčane iluzije", o kojoj je govorio Friedman. Ekonomski igrači budući razvoj monetarne politike poznaju isto tako dobro kao i monetarni organi, pa predviđaju njihove postupke. Zbog toga nije moguća djelotvorna monetarna politika. Slično objašnjenje pobornici racionalnih očekivanja daju i kad se radi o fiskalnoj politici: smanjenje poreza ne može utjecati na štednju ili radno zalaganje, jer je takvo smanjenje bilo očekivano. Jedine mjere koje bi mogle biti djelotvorne su neočekivane mjere. Međutim, ako bi država kojim slučajem odlučila neintervenerati u recesiji, to bi bio neočekivani događaj koji bi pogoršao recesiju.

Zanimljivo se u ovom kontekstu osvrnuti i na mišljenja predstavnika ekonomike ponude: M. Feldsteina, I. Kristola, G. Gildera, O. Eksteina i dr. U biti ekonomike ponude sadržana je tendencija za povratkom na slobodne tržišne mehanizme privređivanja. I ovaj pravac javio se kao logička reakcija na pretjeranu državnu intervenciju, koja je postala sve više ekonomski neefikasna. Ekonomisti ponude zalažu se za smanjenje poreza privatnom kapitalu kako bi se povećala sredstva poduzeća i njihovo investiranje. Smanjenje poreza, naravno, ide nauštrb smanjenju uloge javnog

sektora (smanjuju se sredstva za socijalne transfere, pomoći nezaposlenima i sl.)

Osvrćući se kritički na keynesijansku paradigmu, M. Feldstein, glavni predstavnik spomenutog pravca, kaže kako je intervencionizam utemeljen na keynesijanskoj ekonomskoj teoriji neprovediv jer ograničenjima koja nameće i stalnom manipulacijom uvjetima privređivanja povećava rizik poslovanja i slabi poticaje poslovnoj aktivnosti, a time i rastu privatnih investicija.¹⁸ To rezultira pretjeranom potrošnjom, opadanjem konkurencijske sposobnosti i sl. Feldstein se zato zalaže za ukidanje što većeg broja ograničenja (ukidanje progresivnog oporezivanja, smanjenje socijalnih beneficija, stručno osposobljavanje potencijalnih poduzetnika za upravljanje i rukovođenje poduzećima i sl.)

I poznati američki ekonomist Oto Ekstein oštro istupa protiv keynesijanskog rješenja, koje polazeći od potražnje dovodi do odsutnosti rasta, zaoštavanja inflacije, stagniranja produktivnosti i sl. Po Eksteinu nužno je da se smanjenjem poreznih stopa potaknu investicije i produktivnost, pa će porast ponude sam po sebi dovesti do smanjenja cijena.

Irvin Kristol, jedan od vodećih američkih neokonzervativaca, smatra da greške u ekonomskoj politici proizlaze upravo iz nepoštovanja osnovnih zakona tržišta od strane vlade i njene intervencionističke uloge koja vodi napuštanju prirodnog zakona u ekonomiji, prema kojemu "racionalist individue doprinosi zakonu očuvanja ekonomske energije".

Kristol se stoga umjesto za državu blagostanja zalaže za državu rada u kojoj pojedinci za svoj rad bivaju nagrađeni na slobodnom tržištu kao regulatoru interesa i sposobnosti. Slično razmišlja i George Gilder kad ukazuje na moralnost tržišnog mehanizma. On je uvjeren da je šansa koja se pojedincu pruža na tržištu najdublji izvor razuma i morala. Smatra da je najstrašnije za svakog lidera kad svoj narod odsiječe od čudesne raskoši "šanse", zamjenjujući je zatvorenim sustavom ljudskog planiranja. Osobni interes neizbrisivi je aspekt ljudske prirode i konstitutivni čimbenik racionalne ekonomije.

I ekonomisti ponude u duhu neoliberalizma ustaju dakle u obranu slobodnog tržišta koje daje podstreke investiranju, a za ograničenje su državnog intervencionizma.

Predstavnici teorije javnog izbora (J. Buchanan, G. Tullock, L. Yager, R. Coase i dr.) također sa skepsom gledaju na sposobnost vlada da uspješno rješavaju ekonomske i socijalne probleme. Oni tvrde da donosioci odluka u državnoj upravi ponajprije forsiraju vlastite interese, kako to rade poduzetnici u privatnom sektoru. Međutim, na tržištu poduzetnici za svoje odluke snose odgovornost i preuzimaju rizik, za razliku od javnog sektora gdje pojedinci kad donose odluke troše tuđi novac. Država troši mnogo i

¹⁸ Nav. Prema: grupa autora: Ekonomska politika, Informator, Zagreb, 1987, str. 49.

neefikasno, pa Buchanan i ostali ističu važnost veće uloge privatnoga sektora i lokalnih vlasti. Kao što nevidljiva ruka tržišta može ne uspjeti, isto tako su mogući i neuspjesi vlade. Do njih dolazi kada državne djelatnosti ne poboljšavaju privrednu djelatnost ili kada vlada nepravedno preraspodjeljuje dohodak. Važni su primjeri: tendencija da vlada financiraju pretjerane programe isuviše dugo, "zarobljavanje" zakonodavstva od strane dobro financiranih manjina ili lobija i sl.¹⁹ Teoretičarima javnog izbora immanentan je svojevrsni politički kriticizam. Ovdje treba spomenuti Buchananovu kritiku socijalizma. Tržišne privrede, ističe Buchanan, funkcioniraju daleko bolje od planskih. Međutim, smrt socijalizma ne znači i smrt levijatana (državne intervencije), čiji se utjecaj širi.

4. KRITIKA LIBERALNOG PRISTUPA

Liberalni koncept države doživio je kritike, posebno keynesijanaca. Uvjeti pune stabilnosti prema keynesijancima postižu se ne samo standardnim mehanizmima monetarno-kreditne i fiskalne politike nego i aktivnom politikom vlade. Osim toga, za aktivnu platnu i vanjskotrgovinsku bilancu i eliminiranje budžetskog deficita, smatraju oni, nužna je politika kontrole cijena i osobnih dohodaka, borba protiv monopola i sl.

Na ovom mjestu osvrnut ćemo se samo na neke od tih kritika. Nobelovac Paul A. Samuelson, tvorac neoklasične sinteze, zalaže se za aktivnu ekonomsku politiku države u održavanju unutrašnje i vanjske ravnoteže te smatra da je mjerama monetarne i fiskalne politike moguće voditi politiku stabilizacije, odnosno održavati visoku zaposlenost uz relativno stabilne cijene.

Osvrćući se kritički na Hayekove stavove eksplicirane u knjizi *Put u ropstvo*, Samuelson ukazuje na neke Hayekove pogreške, posebno na Hayekovo mišljenje da svako malo odstupanje od *laissez-faire*a vodi na nizbrdicu, u tiraniju i ekonomsku neefikasnost. Kao protuargument Samuelson navodi primjer Skandinavije.

"Otkako je navodno pošla na taj put u ropstvo, Švedska ima više sloboda nego, recimo, Singapur, gdje tržište zaista dobro radi. Problem je uvijek u mješovitoj ekonomiji: što dobivate, a što morate platiti kad rješavate neke druge, recimo socijalne probleme, kao npr. nejednakost među ljudima."²⁰

Samuelson kaže da je pobornik "ekonomike sa srcem", što znači da prihvaća tržište ali smatra da demokracija treba modificirati njegove

¹⁹ O teoriji javnog izbora vidjeti detaljnije u Z. Brunsko: Teorija javnog izbora, *Ekonomika misao i praksa*, br.1/1992.

²⁰ Nav. prema D. Buvač: *Ekonomika sa srcem*, August Cesarec, Zagreb, 1990, str. 215.

ekstremnosti. Vladini propisi moraju nadomjestiti "grubi individualizam" tržišnih poduzetnika. Tamo gdje ekonomija iziskuje socijalnu ulogu države da bi život bio humaniji, potrebno je ograničiti tržišnu igru i zamijeniti je državnom intervencijom.

Samuelson gleda kritički na stavove supply-sidera i predstavnika racionalnih očekivanja. Misli da ekonomika ponude čak ni u Reaganovo vrijeme nije bila potvrđena. Što se tiče suzbijanja inflacije i oživljavanja privrede, on to više pripisuje u zasluge Centralnoj američkoj banci i njezinom tadašnjem guverneru P. Volckeru nego Reaganu. Jednako kritičan je i prema školi racionalnih očekivanja, koja po njemu "nije ništa novo već drugo ime za dobru neoklasičnu ekonomiku."²¹

Poput Samuelsona, nadovezujući se na tradiciju J. M. Keynesa i nobelovac J. Tobin polaže vjeru u moć vlade da uspješno organizira privredu, te se kritički osvrće na neoliberalni pristup. Mnoge mjere koje Tobin zastupa, kao što su zajamčeni minimalni prihod za siromašne i povećanje poreza privatnom kapitalu, neoliberali, vidjeli smo, odbacuju.

Tobin daje prednost makroekonomskoj politici i, kako sam kaže, nije pristaša mikrointervencija na određenim tržištima, što je blizu liberalnom načinu razmišljanja. Smatra da je politika u korist ponude doživjela neuspjeh 1980. a najbolje rješenje za ostvarivanje stremljenja ka višem životnom standardu vidi u stalnom rastu produktivnosti i razvoju nove tehnologije i obrazovanja, za što je potrebna državna politika koja će to omogućiti.

Harwardski profesor Lawrence Summers (nećak P. Samuelsona i K. Arrowa) također se kritički osvrće na neokonzervativnu politiku protiv "države blagostanja", prema kojoj je država blagostanja postala ne samo ekonomski već i socijalno sve manje efikasna, budući da se, usprkos stalno rastućim troškovima vlade, nije smanjio postotak korisnika raznih vrsta socijalne pomoći, već naprotiv povećao. Također je kritičan i prema ljevičarskoj tezi američkih socijaldemokrata koji rast broja siromašnih vide u tome što vlada protiv toga nije poduzela pravu akciju. U istraživanju tog fenomena, koje je poduzeo s Ellwoodom, Summers konstatira kako socijalna politika nije dala očekivane rezultate, ali je sredstvima kojima je raspolagala učinjeno ono što se moglo i očekivati. Summers je analizirao utjecaj socijalne politike na razne slojeve američkog društva te je došao do zaključka da je sudbina petine stanovništva sa "američkog dna" usko vezana sa životnim standardom prosječne američke obitelji. "U onoj mjeri u kojoj ekonomska politika vodi računa o životu prosječnog čovjeka, uz nastojanje da sačuva osnovne stimulanse za rad - otvara prostor i za stvarnu pomoć siromašnima."²²

Summers zamjera reganomici nepravdičnost: primjenom te ekonomske politike naime "bogatiji postaju još bogatijima, a siromašni siromašnjima".

²¹ Ibid, str. 217.)

²² Ibid, str. 112.

U ovom kontekstu osvrnut ćemo se i na mišljenje harwardskog profesora političke ekonomije Roberta B. Reicha. Reich kaže da je suprotstavljanje državne intervencije i slobodnog tržišta kao dvaju suprotnih sila suviše pojednostavljeno. Za Reicha su sva tržišta u nekom smislu umjetne tvorevine uvjetovane kulturom u kojoj postoje. Vlada je glavni organ putem kojega kultura razmatra, definira i provodi norme koje čine strukturu tržišta. U suvremenim društvima, tvrdi on, "nemoguće je da vlada ne donosi odluke o tome kako da se organizira konkurencija na tržištu."²³ S obzirom na tu odgovornost, javne agencije treba da se bave donošenjem propisa o korporativnoj konkurenciji, koji su u skladu sa širim društvenim ciljevima. Vlada, nastavlja Reich, ne treba diktirati ekonomske ishode koji su sami po sebi nedjelotvorni jer guše novine, nego reorganizirati tržište, odnosno propisivati ispravne tržišne propise, umjesto što pokušava diktirati ispravne tržišne rezultate.

Većina kritičara ukazuje na prednosti mješovite ekonomije, tj. onog što je Samuelson karakterizirao "ekonomikom sa srcem, ali hladne glave". Mješovite privrede ponajprije se oslanjaju na tržište i sustav cijena kao oblik svoje ekonomske organizacije, ali koriste se i širokom lepezom vladinih intervencija (kao što su porezi, državna potrošnja i regulacija) da bi savladale makroekonomsku nestabilnost i manjkavosti tržišta.

LITERATURA

- Buchanan, J. M.: Socijalizam je mrtav, levijatan ostaje, Kulturni radnik, br. 6, 1990.
- Buvač, D.: Ekonomika sa srcem, August Cesarec, Zagreb, 1990.
- Cipek, T.: Liberalizam i sloboda, Kulturni radnik, br. 1, 1990.
- Friedman, M.: Kapitalizam i sloboda, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Hayek, F. A.: Law, Legislation and Liberty, Vol. 1, Rules and Order, London, 1973.
- Konkurencija ideja (Razgovor sa Miltonom Fridmenom i Džejsom Tobinom), Pregled, br. 253, 1991.
- Milardović, A.: Neoliberalizam - ekonomska doktrina "trećega puta", Pogledi, br. 1, 1983.
- Mill, J. S.: Izabrani politički spisi, Prvi svezak, Informator i Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1988.
- Mises, L.: La bureaucratie (francuski prijevod), La socialisme, Paris, 1952.

²³ Robert B. Reich: O tržištima i mitovima, Pregled, br. 242/1988, str. 54.

Neumann, F.: Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb, 1974.

Pribičević, Đ.: Friedrich August Hayek (1899 - 1992),
Encyclopaedia moderna, br. 3 (39), 1992.

Reich, R.: O tržištima i mitovima, Pregled, br. 242, 1988.

Visković, N.: Neokonzervativizam - dominantna ideologija našeg
vremena, Socijalizam, br. 6, 1986.

Zrilić, N.: Država blagostanja, Ekonomski fakultet, Rijeka, 1992.

Dr. Zagorka Brunsko

STATE IN THE CONCEPT OF LIBERALISM

Summary

The classical theory of liberalism tends to define the state starting from the existence of an individual with a privately owned property. Liberal state is "a night-watch" state, whose basic purpose is providing a frame for undisturbed functioning of a free competitive economy.

Unlike the classical liberal approach, the neoliberal approach regards state authorities vital as a forum that determines and regulates the rules of market competition, as well as the forum that fills in the gap and disfunctions of the same market in order to keep the stability of market conjuncture.

Key words: *state, market, freedom, individualism, (non) interventionism, private property.*